

De Eendagsexcursie naar de duinen bij de Wassenaarse Slag (Ganzenhoek en Lange Pan)

Joop Kortselius

A report is presented on the Bryophytes observed during a one day visit to the dune area near Wassenaar. The moss vegetation of the calcareous sand dunes appear well established, particularly on north slopes on the verge of the *Pinus*-forest in Ganzenhoek. The *Sambucus* shrubs in Lange Pan are rich in epiphytes. Attention is given to red list species.

Inleiding

Op 26 oktober 1996 verzamelden elf bryologen zich op het parkeerterrein tegenover hotel Duinoord aan de Wassenaarse Slag voor een bezoek aan de Ganzenhoek en de Lange Pan.

De deelnemers aan deze excursie waren Rienk Jan Bijlsma, Klaas van Dort, Martien de Graaf, Matthijs van Hoorn, Marcel Hospers, Kees Koops, Joop Mourik, Els Prins, Mark van Til, Daan Wolfskeel en Joop Kortselius.

Het was winderig weer, geheel bewolkt en af en toe wat regen.

Kortom, het weer was niet erg geschikt om iets te zien van de voor die middag aangekondigde zonsverduistering.

De bezochte terreinen liggen in de kalkrijke duinen ten zuiden van de Wassenaarse Slag.

Ganzenhoek

De Ganzenhoek bestaat uit jonge duinen. Het duinzand is hier nog kalkrijk. Het oorspronkelijke duinreliëf is grotendeels in stand gebleven; dit ondanks de aanleg van verharde wegen en fietspaden en het aanplanten van dennen en populieren. Het is een curieuze ervaring om in een dennenbos met een dik naaldenpakket en een ondergroei met veel *Dicranum scoparium* (Gewoon gaffeltandmos) en *Hypnum jutlandicum* (Heide-klauwtjesmos) stelle noordhellinkjes aan te treffen met *Encalypta streptocarpa* (Groot klokhoedje) en *Fissidens adianthoides* (Groot veenvedermos).

De excursieleider bracht de groep bryologen naar een open plek in het bos vlakbij de parkeerplaats. Volgens hem was dit voor mossen een interessante plek. De deelnemers slaagden er niet in hun ongelof te verbergen. De bezochte open plek ligt ingeklemd tussen een verhard fietspad en een druk belopen wandelpad en is een geliefde plaats voor trimmers en hondenliefhebbers. Het terreintje bestaat uit een mozaïek van kopjes en pannen, open zand en grazige hellinkjes, laag kruipwilgstruweel en opgaande bosjes van grauwe en witte abeel. Het is doorsneden met paadjes van mul zand, die door recreanten in stand worden gehouden.

Al spoedig vonden we de eerste uitgesproken kalkminnaar, nl. *Tortella flavovirens* (Kalkkronkelbladmos); het groeide langs een zandpaadje op een steil, met zand overstoven kantje. Langs een steil paadje over een noordhellinkje werd *Pirola rotundifolia* (Rondbladig wintergroen) opgemerkt. Hier groeiden mooie noordhellingsoorten als *Hylocomium splendens* (Etagemos), *Rhodobryum roseum* (Rozetmos) en - zoals we toen nog meenden - *Fissidens adianthoides* c.sp.

Er werd nog driftig gezocht naar *Fissidens cristatus* (Kalkvedermos), die hier eerder in een gesloten zode van ca. 12 dm² was aangetroffen. Macroscopisch zijn beide *Fissidens*-soorten dikwijls niet van elkaar te onderscheiden. *F.cristatus* vormt echter slechts zelden sporenkapsels, terwijl die bij *F.adianthoides*, althans op noordhellingen in de kalkrijke duinen heel gewoon zijn. Aangezien de meeste *Fissidens*-polletjes rijkelijk van sporenkapsels waren voorzien, werd voorlopig *F.adianthoides* op de veldlijst genoteerd. Echter, bij thuisonderzoek ontdekte Kees Koops dat de sporenkapsels niet vastzaten aan de *Fissidens*-planten, maar aan miezerige, eerder niet opgemerkte stengeltjes van *Brachythecium rutabulum* (Gewoon dikkopmos); bij het nameten van de celgrootte bleek dat we te maken hadden met *F.cristatus* var. *mucronatus*. Nader onderzoek ter plaatse (20-11) bevestigde dat op deze plek wel zo'n twintigtal van de hiervoor beschreven gemengde mospolletjes van *F.cristatus* met *Brachythecium*-kapsels voorkwamen. Ook bij een paar andere mossen kwamen gemengde zoden voor. Een matje *Brachythecium albicans* bevatte twee soorten sporenkapsels: behalve kapsels van *B.albicans* ook sporenkapsels van de in het veld niet in dit monster opgemerkte *Rhynchostegium megapolitanum*.

Ook een verzamelde pluk *Eurhynchium striatum* bevatte twee soorten kapsels, van *E. striatum* en van *Brachythecium rutabulum*.

Op een ander noordhellingje werd nog *Lophozia excisa* (Duin-trapmos) gevonden, een van de weinige levermossen die op kalkrijk duinzand voorkomen.

Op een humeuze (dus zure) plek op een noordhelling groeide een flinke mat (ca. 25 dm²) *Rhytidiadelphus loreus* (Riempjes-haakmos). De planten zagen er gezond uit en drongen hier en daar zelfs de omringende aaneengesloten begroeiing van *Pseudoscleropodium purum* (Groot laddermos) binnen. De enige eerdere recente vondst van *R. loreus* in deze omgeving, gedaan in hetzelfde km-blok, betrof een zeer kleine, weinig levensvatbare populatie (Van Tooren & Kortselius 1994).

Inspectie van de diepgelegen bosjes met grauwe abeel leverde nog een paar leuke epifyten op: *Frullania dilatata* (Helm-flesjesmos) en *Ulota crispa* (Trompet-kroesmos). Klaas van Dort kreeg spontaan een 'Jägermeister-gevoel' bij het zien van de *Ulota*-kapsels, die volgens hem precies dezelfde vorm hebben als een bepaald type borrelglasje. Een feestelijk gevoel was hier wel op zijn plaats, want de tijdens deze excursie gevonden *U. bruchii* en *U. crispa* waren in het begin van de jaren '80 tussen het Noordzeekanaal en de Nieuwe Waterweg geheel verdwenen (Touw & Rubers 1989). De achteruitgang van deze soorten werd toegeschreven aan de toegenomen luchtverontreiniging en hun herstel is een verwacht gevolg van de vermindering van de SO₂-emissies. Het herstel van deze soorten wordt door vele waarnemers gemeld (oa Jager & Van der Veen 1997; Van Zanten et al. 1997). In een andere duinpan vond Klaas nog *Leptobryum pyriforme* vol broedkorrels.

Lange Pan

De zeereep ten zuiden van de Wassenaarse Slag is een dubbele zeereep. De buitenste duinenrij heeft min of meer het karakter van een zanddijk en is grotendeels bedekt met duindoornstruweel. De tweede duinenrij heeft een veel natuurlijker aanzien door de afwisseling van hoge en lagere duinen en is vooral bedekt met dauwbraam en liguster-

struweel. De vallei die tussen deze beide duinenrijen in ligt, heet de Lange Pan. De op het oosten geëxponeerde zijde van de buitenste duinenrij is over een afstand van ongeveer een kilometer begroeid met dicht vierstruweel.

Voor het onderzoek van de epifytische mossen op deze vlieren hadden we van het Hoogheemraadschap Rijnland toestemming gekregen om (onder bepaalde voorwaarden) de zeereep te betreden. Het klimmen over hekken en het betreden van terreinen met het bordje 'streng verboden toegang' is op zichzelf altijd al spannend. Tijdens de wandeling door de zeereep naar de Lange Pan vonden we enkele Kleine aardsterren (*Geastrum minimum*), een vrij zeldzame soort die alleen in de kuststreek voorkomt.

Het verblijf in het dichte struweel was soms geen pretje (doorns) en bleek niet zonder gezondheidsrisico: een van de deelnemers moest antibiotisch worden behandeld omdat de door haar opgelopen teek de beruchte rode Lyme-kring had veroorzaakt.

In de Lange Pan aangekomen ging de aandacht vooral uit naar de vierbosjes, waarvan ongeveer een derde deel kon worden onderzocht. Vierstruwelen in de zeereep zijn doorgaans rijk aan epifyten (Weeda 1988). In de Lange Pan vonden we op vlier: *Amblystegium riparium* (Beek-pluisdraadmos), *Cryphaea heteromalla* (Vliermos), *Frullania dilatata* (Helm-roestmos), *Grimmia pulvinata* (Gewoon mujsjesmos), *Homalothecium sericeum* (Gewoon zijdemos), *Isothecium myosuroides* (Knikkend palmpjesmos), *Leskea polycarpa* (Uiterwaardmos), *Metzgeria furcata* (Bleek boomvorkje), *Radula complanata* (Schijfjesmos), *Tortula laevipila* (Boomsterretje), *T. subulata* (Langkapselmos), en een hele reeks Orthotrichaceae: *Orthotrichum affine* (Gewone haarmuts), *O. diaphanum* (Grijze haarmuts), *O. pulchellum* (Gekroesde haarmuts), *O. pumilum* (Dwerg-haarmuts), *O. tenellum* (Slanke haarmuts), *Ulota bruchii* (Knots-kroesmos), *U. phyllantha* (Broedkorrelkroesmos) en *Zygodon viridissimus* (Gewoon iepenmos).

De meeste soorten hadden we ook aangetroffen in soortgelijke vierbosjes in het NoRa-terrein (Kortselius 1996). Opmerkelijk was de aanwezigheid van *Amblystegium riparium* en *Leskea polycarpa*: *A. riparium* groeide hoog tegen de helling op horizontale vliertakken,

Leskea groeide op enkele plekken in kleine plukjes op ongeveer 2 m hoogte in de vorken van vlierstammetjes. Van de haarmutsen waren *O. affine* en *O. diaphanum* heel algemeen, van *O. pulchellum* en *O. tenellum* kwamen hier en daar kleine plukjes voor, terwijl van *O. pumilum* pas thuis drie fertiele plantjes in een gemengd mospolletje werden ontdekt door Kees Koops. Ook van de beide *Ulota*'s werden slechts kleine plukjes gevonden. *Zygodon* was wel algemeen aanwezig en op zoek naar iets speciaals werden op allerlei plaatsen kleine plukjes verzameld. Klaas van Dort schreef hierover: "alle polletjes *Zygodon* hadden 2-celbrede broedkorrels en behoren dus tot *Z. viridissimus* var. *viridissimus*".

Op verscheidene noordhellingen werd nog Rozetmos, *Rhodobryum roseum*, gevonden. Op één helling werden enigszins afwijkende planten gevonden, maar ook dit bleek *R. roseum*.

Tenslotte

Terwijl we na afloop van de excursie nog even stonden na te praten, brak de wolkenlucht even open zodat de gedeeltelijk verduisterde zon gedurende korte tijd goed zichtbaar was.

Dankwoord

Het Hoogheemraadschap Rijnland wordt hartelijk bedankt voor de verleende toestemming om de zeereep te betreden.

Controles en thuisdeterminaties werden verricht door R.J. Bijlsma, K.van Dort, K.Koops, D.Wolfskeel en J.Kortselius.

Literatuur

- Jager, H.J. & K. van der Veen. 1997. De blad- en levermossen van Noordwest-Overijssel. Rapport. 161 pp.
- Kortselius, M.J.H. 1996. De Eendagsexkursie naar het Marine Radiostation te Noordwijk. Buxbaumiella 40:23-27.
- Tooren, B.F. van & M.J.H. Kortselius. 1994. Het voorkomen van *Rhytidiadelphus triquetrus*, *R. loreus* en *Thuidium tamariscinum* in Nederland. Buxbaumiella 33:51-60.
- Touw, A. & W.V. Rubers. 1989. De Nederlandse Bladmossen. St. Uitg. KNNV, 532 pp.
- Weeda, E.J. 1988. Nederlandse Oecologische Flora deel 3 pp. 266-268. Amsterdam.
- Zanten, B.O. van, W.J. de Ruiter, E. de Haas-Lely & E.H. Rietsema. 1997. De mossen van Kampsheide. Buxbaumiella 43:27-36.

Legenda en locaties:

1 = Ganzenhoek aan de Wassenaarse Slag: km-blok 30-35-15

2 = Lange Pan: km-blok 30-35-24

! = vondst met kapsels

t = terrestrisch

Q = epifytisch op *Quercus robur*

RL = rode lijst categorie

e = epifytisch

S = epifytisch op *Sambucus nigra***Soortenlijst**

Amblystegium riparium		2S
Amblystegium serpens	!!	2!S
Atrichum undulatum	!!	
Aulacomnium androgynum	1	
Barbula convoluta	1	
Barbula hornschuchiana	1	
Brachythecium albicans	!!	2
Brachythecium rutabulum	!!	2
Brachythecium velutinum	1!t	2!S
Bryoerythrophyllum recurvirostre	!!	2!t
Bryum argenteum	1	
Bryum capillare	1	2t,S
Campylopus introflexus	!!	
Ceratodon purpureus	!!	2S
Cryphaea heteromalla (RL2)		2!S
Dicranum scoparium	!!	2
Ditrichum flexicaule	1	
Encalypta streptocarpa	1	
Eurhynchium praelongum	1	2
Eurhynchium striatum	!!	2
Fissidens adianthoides (RL3)	1!t	
Fissidens cristatus		
var. mucronatus (RL3)	1t	
(= F.dubius)		
Frullania dilatata (RL3)	1Q	2S
Grimmia pulvinata		2!S
Homalothecium lutescens	1	2t
Homalothecium sericeum		2S
Hylocomium splendens	1	
Hypnum cupressiforme	1!t	2t,S
Hypnum jutlandicum	1	
Isothecium myosuroides		2S
Leptobryum pyriforme	1	
Leskea polycarpa		2!
Lophocolea bidentata	1	

Lophocolea heterophylla	1!t	2
Lophozia excisa	1t	
Metzgeria furcata (RL3)		2
Mnium hornum	1	
Orthotrichum affine	1	2SI
Orthotrichum diaphanum	1!	2SI
Orthotrichum pulchellum		2SI
Orthotrichum pumilum (RL2)		2SI
Orthotrichum tenellum (RL2)		2SI
Plagiomnium affine	1	
Plagiomnium cuspidatum	1	
Plagiomnium undulatum	1	
Plagiothecium denticulatum	1	
Polytrichum formosum	1	
Polytrichum juniperinum	1!	
Pseudoscleropodium purum	1!	
Radula complanata (RL3)		2S
Rhodobryum roseum (RL3)	1t	2
Rhynchostegium confertum	1!	2SI
Rhynchostegium megapolitanum	1!	2!t
Rhytidiadelphus loreus (RL3)	1	
Tortella flavovirens	1	
Tortula calcicolens	1	2t,S
Tortula laevipila (RL3)		2SI
Tortula muralis		2SI
Tortula ruralis ruraliformis	1!t	2t,S
Tortula subulata		
var. subulata		2!
var. subinermis		2S
Ulota bruchii		2
Ulota crispa (RL2)	1!	
Ulota phyllantha (RL3)		2S
Zygodon viridissimus		
var. viridissimus		2S